

Tenkrit ve Edebî Tenkit

Hacer Gülşen*

Özet

Türk edebiyatına Batıdan gelmiş önemli bir tür olan tenkit, bizde Fransızca *critique* kelimesinin karşılığı olarak kullanılmıştır. Bazı sanatçılarımız, tenkit ile *critique* arasında bir ilgi olmadığını savunarak kelimeye başka şekillerde karşılıklar bulmuşlardır. Tenkidin bir çeşidi olan edebî tenkit ise, bir edebî eserin, ne dereceye kadar ve hangi sebeplerden ötürü iyi ya da kötü olduğuna karar verme sanatı olarak önem taşımaktadır.

Anahtar kelimeler: Tenkit, kritik, edebî tenkit.

Abstract

Criticism in Turkish Literature or the Turkish term for it in Turkish Literature: "tenkit", imported from the West, has been introduced into our language via the French word "critique". Some of our artists who claimed that there is no relationship between "tenkit" and "critique" have found other equivalents for this term. Literary criticism, another kind of criticism, plays an important role in the decision making about a literary work, i.e. it determines the aspects of its success or failure and the reasons why it is labelled good or bad.

Keywords : *Tenkit, critique, literary critique.*

Giriş

İleriye doğru bir adım olan tenkit, sanatçıyla okuyucuyu birbirine yaklaştıran, dünle bugün arasında köprü kuran önemli bir türdür. Tenkit, önce Batı edebiyatında gelişme göstermiş, bizim edebiyatımızda ise ancak Tanzimat döneminde görülmeye başlanmıştır. Prof. Dr. Ahmet Hamdi Tanpınar batıdan gelen türler içinde bir tek tenkidin sanatkânyla beraber gelmediğini belirtir. Bizim edebiyatımızda tenkit münekkitsiz gelmiştir.[1] Fransızca *critique* kelimesine karşılık olarak her ne kadar tenkit kelimesi kullanılmış olsa da bazı sanatçılar, bu kelimeye farklı karşılıklar bulmuşlardır.

Tenkrit

Edebiyat ve sanat eserlerini inceleyerek bu eserler hakkında hüküm verme sanatı olan tenkit, Fransızca *critique* karşılığı olarak kullanılmış bir kelimedir. *Critique* sözlükte ; 1- Tehlikeli, kritik, sonul 2- Eleştirel, eleştirmeli 3- Eleştiri, tenkit 4- Bütün eleştirmenler 5- Eleştiri yapan kimse, eleştirmen olarak,[2] tenkit ise sözlükte [O.İ.C: Tenkidât] bir konuya ait yazıyı veya eseri değer bakımından gözden geçirme, * eleştirme, Fr. *Critique*. [Doğrusu: İntikad' dır.] [3] şeklinde yer alır.

Critique kelimesinin kökü Yunanca'da hüküm anlamına gelen *krites*'e dayanır. Oradan *krinein* hüküm vermek ve M.Ö 4.yy da karşımıza çıkan *kritikos* "edebiyat hükmü" terimlerine ulaşırız. Fransızca'nın önemli sözlüklerinden biri olan Dictionnaire Larousse'da *critique* kelimesinin karşılığı olarak iki kelime karşımıza çıkar: *Krinein* : Hüküm vermek ve *Juger* : Yargılamak [4] Kelime bugünkü şekliyle 17. yy da Avrupa dillerine nüfuz etmiştir. "Daha sonra Rönesans'ta, fakat özellikle de 18. yüzyıl sonu - 19. yüzyıl başı romantizm döneminde, edebiyat eleştirisinin gelişimi, belirgin bir hız kazanır." [5]

* Department of Turkish Language and Literature, İstanbul Kültür University, 34191 Şirinevler / İstanbul

Bugün terimin İngilizce'de *criticism*, Fransızca'da *critique*, İtalyanca'da *critica*, Yunanca'da *kritikê*, Almanca'da *kritik* ve edebiyat tenkidi için *Literäturwissenschaft* şekillerinin kullanıldığı görülür.[6]

Tenkrit kelimesi Arapça'da kullanılmaz. Arapça'da *nakd*, *tenkad*, *intikad* ve *tenakkud* kelimeleri vardır.Eskiden bizde tenkit kavramı için *İlm-i Nakd* kullanılmıştır.Tâhîr ü'l Mevlevî, *nakd*'i nazmın kusurlarını bildiren ilmin adı olarak verir ve doğrusunun *intikad* olduğunu, tenkit dediğimiz şeyin de aşağı yukarı *nakd* olduğunu söyler.[7]

Tanzimat Edebiyatı yazarları kendi dönemlerini Edebiyat-ı Cedîde dönemi yani yeni edebiyat dönemi olarak isimlendirmişlerdir.Bu yeni dönemde edebî tenkit de yeni bir tür olarak görülmektedir.Bu dönemde Fransızca *critique* kavramı için *muhâkeme* ve *muâheze* terimleri kullanılmıştır.Buna tepkiler de olmuştur. Ebüzziya Tevfik, Mecmûa-i Ebüzziya'da , Ali Kemal'in İkdam'da yer alan "Bu da bir nümûne-i tenkit" ünvanlı mektubuna bir cevap verir.Bu cevapta, tenkit lafzının kullanılmasına karşı çıkanların elbette makul bir sebebi olduğunu, kendisinin kelimeye değil tenkidin *critique* mânâsında kullanılmasına, bunda ısrar edenlerin dayatmasına karşı olduğunu söyler.Çünkü tenkit ile *critique* arasında hiçbir münasebet görmez.[8]

Tenkad ve *tenakkud* bu dönemde çok az kullanılmışken *tenkit* ve *intikad* kelimelerinden birini seçme konusunda bazı anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Şemsettin Sâmî, Kamûs-ı Türkî'de, *intikad* ve *tenkad* kelimelerinin kullanılmasını doğru bulur.Ona göre; "İntikad kelimesi fennî ve edebî eserlerin tarafsız olarak nazar-ı mütalaa edilmesi-dur. İntikad dururken tenkidin kullanılmasını doğru bulmaz.[9] Kamûs-ı Fransevî'de de *critique* karşılığı olarak tenkit ve *intikad*'ı beraber kaydeder.[10] Muallim Naci,

edebî ilimlerden sayılan *nakd*'i şu sözlerle açıklar: "Bu ilme *nakd* denilmesi şu cihettendir ki *sahib-i tab*'-ı *vekkad* ile *nakkad* [*sarraf pek parlak tab*'iyle], *hâlis akçe*yi *mağşûş akçe* arasından nasıl ayırırsa *şîr-i bî- aybı* *şîr-i mâyub* *miyânından* öyle *tefrik eder*".Muallim Naci tenkit kavramını tercih etmektedir.Bu konuda şunları söyler:"*Tenkrit lafzının Arabîde müstamel olmaması, bizim istimâlimize mâni olamaz.Hatta tenkidi intikad'a tercihan istimâl ederiz.Cem'i tenkidât*" der.[11]

Ara Nesil, Yeni Türk Edebiyatı'nda ilk defa Prof. Dr. Mehmet Kaplan'ın, "Küçük ve Günlük Hassasiyetler Devri" olarak dikkatleri çektiği bir dönem ve topluluktur. Bir edebiyat terimi olan Fransızca *critique* kelimesi Ara nesil mensupları tarafından *tenkit*,*intikad*,*muaheze* kelimeleri ile karşılanmıştır. Menemenlizâde Mehmet Tahir, Fransızca *critique* kelimesine karşı *muâheze*'yi kabul eder.Ona göre "*muâheze yalnız izhâr-ı hataya münhasır değildir.Bir eserin hatalarını göstermekle beraber hâvî olduğu bedâyîi meydana koymaktır.*" Ve "...*mûahezeye dürbîn-i tedkik* denilse şâyândır. Gerek edebî gerek fennî her eserin meziyet ve ehemmiyeti *muâheze* ile görülür ve gösterilir.[12]

Servet-i Fünûn döneminde en çok *tenkit* kelimesi kullanılmıştır."Cenap, *tenkit* hakkındaki yazılarında, önce kelimedden hareket eder ve doğrusu *tenkit* mi yoksa *intikad* mıdır? Diye sorar.Cevabını ise şöyle verir: "*Bilmem ve bilmek için de uğraşmak istemem.*" Cenap terimle uğraşmamış, tenkidin ne olması gerektiğini araştırmıştır.Yazılarında *intikad* ve *müntekid* kelimelerini kullanmayı tercih eder."[13]

Prof.Dr. Kâzım Yetiş, Mehmet Âkif ile ilgili eserinin "İntikad- Tenkit" başlıklı bölümünde, *tenkit* kelimesinin *critique* karşılığı olarak Arapça *nakd* kökünden türettiğimiz bir kelime olduğunu, Arapça'da bu kökten *tenkit* diye bir kelime yapılamayacağını, bu sebeple Âkif'in başlığını muhafaza ettiğini ifade eder.Nitekim Mehmet Âkif de *tenkit*

kelimesinin yanlış olduğunu, Arapça'da böyle bir kelime olmadığını söylemektedir. Fakat biz 19.asrın ikinci yarısı ile 20.asrın başlarında Batı dillerindeki bazı mefhumları karşılamak üzere bu çeşit kelimeler yapmışızdır.[14]

Mehmet Âkif "intikad" başlıklı yazısında şunları söyler: "intikad mûaheze demek değildir. Bir eser-i edebîyi dikkatle okuyarak iyi yerlerini, fena yerlerini ayırmak demektir. Bunu tenkit sûretinde kullanmak yanlıştır. Çünkü Arapça'da öyle bir kelime yoktur. İntikad nakd maddesinden geliyor. Nakkad yani sarraf meskûkatın kalplarını, siliklerini, eksiklerini hulâsa bir sûretle tedavül hassasından mahrum olanlarını iyice seçerek "şunlar geçmez; ötekiler geçer" dediği gibi kendisinde intikad salâhiyetini gören edib de eline aldığı eserin her parçasını, hatta her kelimesini ayrı ayrı tartıp, şunların revacı vardır, şunların yoktur hükmünü verir.[15] Günümüz Türkçe'sinde tenkit yerine eleştiri, münekkittir yerine eleştirmen şekli daha çok kullanılmaktadır. Yahya Kemal, tenkit adının eleştirme şekline dönüşmesinden sonra kelimenin biraz daha hafiflediğini, yeni adına uygun zayıf, cılız bir kimlik kazandığını belirtir.[16]

Edebi Tenkit

Edebi tenkit, edebiyat hakkında hüküm verme, yani bir edebî eserin ne dereceye kadar ve hangi sebeplerden ötürü iyi ya da kötü olduğuna dâir karar verme sanatıdır.[17] Edebiyatın önemli bir kolu olan edebî tenkit, sanat ve yaratıcı yanı bulunan bir türdür. Eserlerin açıklanıp değerlendirilmesini, güzelliklerinin, gerçekliğinin, yeniliğinin, üslûbunun, felsefesinin ortaya çıkarılmasını sağlar. Böylece eserle okuyucusu arasında bir köprü oluşturur.

Edebi incelemeleri, edebî teori, edebî tarih ve edebî tenkit olarak üçe ayıran René Wellek- Austin Warren; "Bir eseri okumak demek onu anlamak ve tenkit etmek mânâsına geliyorsa da okumak sanatı insanın kişiliğini geliştiren bir faaliyettir. Bu hâliyle pek çok arzulan bir şeydir ve yaygın bir edebiyat kültürünün esâsını teşkil eder" der.[18] Buna göre edebî tenkit, bir çeşit okuma, daha iyisi bir yazı türü olduğuna göre bir okuma deneyiminin aktarılması olarak tanımlanabilir.[19]

Ölçüsü şahsî his, tecrübe ve hüküm vermeye dayalı olan edebî tenkit, bir edebî eserin okuyucusu tarafından en iyi şekilde anlaşılmasını sağlamalıdır. Hüküm verirken objektif olunmalı, ilmî bir yol takip edilmelidir. İyi bir tenkitçi aynı zamanda iyi bir edebiyat tarihçisi, bir edebiyat tarihçisi de iyi bir tenkitçi olmalıdır. Edebiyat tarihçisinin edebiyat teorisi ve tenkitle ilgili olmadığı görüşü yanlıştır; çünkü şimdi varlığını sürdüren sanat eseri, ister dün yazılmış olsun ister bin yıl evvel yazılmış olsun, doğrudan doğruya incelenilecek durumdadır. Edebi eser devamlı olarak tenkit prensiplerine başvurmadan incelenip değerlendirilemez. Edebiyat tarihçisi tarihçi dahi olabilmesi için bir tenkitçi olmak zorundadır. Buna mukabil, edebiyat tarihi edebiyat tenkidi için çok önemlidir. Bu, özellikle eserleri sevmek veya sevmemek gibi çok subjektif değer hükümlerinin ötesinde bazı konulara girildiğinde kendini göstermektedir.

Tenkidi bir sanat haline getirecek olan münekkittir yani tenkitçi, üslûp sahibi olmalı, zevkle okunmalı, ilgi uyandırarak fikirleriyle okuyucusunu beslemelidir. Geniş bir kültüre sahip olmalı, karşılaştırmalar yaparak eserin değerini ortaya koyabilmeli, bir tarihçi gibi tarihi bilmeli, bir müzisyen gibi de beğenisi olmalıdır. Kısacası geçmiş ve bugün arasında bir köprü olabilmelidir.

Sonuç

Sonuç olarak Batıdan bize gelmiş türler içerisinde önemli bir yeri olan tenkit, bir terim olarak Fransızca'daki *critique* karşılığında kullanılmış ve bu kullanım, diğer kullanımlarından daha çok kabul görmüştür. *Tenkit* kelimesi daha sonra *eleştiri*, şekline dönüşürken, *münekkit* yani bu işi meslek haline getirmiş sanatkâr da *eleştirmen* olarak adlandırılmıştır. Tenkidin bir çeşidi olan edebî tenkit, eserlerin değerlendirilmesini sağlayan, sanat ve yaratıcı yönü bulunan, okuyucu ile sanatkârı birbirine bağlayan edebiyatın önemli bir kolu olarak dikkat çekicidir. Tenkidi bir sanat haline getirecek olan münekkit, geniş kültürüyle geçmişi bugüne bağlayan bir köprü olabilmeli ve okuyucusu tarafından zevkle okunabilmelidir.

Kaynaklar:

- [1] Tanpınar, A. Hamdi, (1941), "*Tenkit İhtiyacı*", Tasvir- I Efkâr, nr. 4808, İstanbul.
- [2] Saraç, T., (1990), "*Büyük Fransızca Türkçe Sözlük*", İstanbul, Adam Yayınları, s. 348.
- [3] Develioğlu F., (1998), "*Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lügat*", Ankara, s. 1296
- [4] Larousse, P., (1911), "*Dictionnaire*", Paris, s. 202.
- [5] Pospelov, N. Gennadiy, Çev. Yılmaz Onay, (1984), "*Edebiyat Bilimi- I*", Ankara, s. 43.
- [6] Ercilasun, B., (1998), "*Servet-i Fünûn'da Edebî Tenkit*", İstanbul, s. 12.
- [7] Mevlevî, T., (1994), "*Edebiyat Lügati*", İstanbul, s. 113.
- [8] Tevfik E., "*Muâheze ve Tenkit Kelimelerine Âit İzahat*", Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi II (1978), (H. M. Kaplan, İ. Enginün, B. Emîl), İstanbul, s. 629 -630.
- [10] Sâmî Ş., (1317), "*Kamûs-ı Türkî*", İstanbul, s. 445.
- [11] Sâmî Ş., (1322), "*Resimli Kamûs-ı Fransevî*", İstanbul, s. 662.
- [12] Mevlevî, T., (1994), "*Edebiyat Lügati*", İstanbul, s. 163.
- [13] Babacan, M., (1993), "*Ara Nesil'de Tenkit*", İ.Ü. Dr. Tezî, İstanbul, s. 62.
- [14] Ercilasun, Bilge, (1998), "*Servet-i Fünûn'da Edebî Tenkit*", İstanbul, s. 71.
- [15] Yetiş, K., (1992), "*Mehmet Âkif'in Sanat- Edebiyat ve Fikir Dünyasından Çizgiler*", Ankara, s. 42.
- [16] Ersoy, M. Akif, (1912), "*İntikad*", Sebilü'r reşad, C. 8, İstanbul, s. 21-22.
- [17] Kemal Y., (1955), "*Zavallı Tenkit*", Hürriyet Gazetesi, İstanbul.
- [18] Spencer, T. J. B., Çev., Mete Ergin-Gani Yener, (1962), "*Tenkit Sanatı*", İstanbul, s. 3.
- [19] Wellek R., -Warren A., Çev., Prof. Dr. Ahmet Edip Uysal, (1983), "*Edebiyat Biliminin Temelleri*", Ankara, s. 54-55.
- [20] Yücel T., "*Eleştirinin A B C'si*", (1991), İstanbul, s. 6.